

Člověk a energie IV. (Energetický potenciál obnovitelných zdrojů a možnosti využití)

Jaroslav Svoboda Pardubice

Moto: „Nakládejte se Zemi dobře. Nebyla nám dána do vínku našimi rodiči. Byla nám zapůjčena k opatrování našimi dětmi.“

- keňské přísloví

BIOMASA 2. - Biopaliva z fytomasy

Oheň.

- Jakoby stovky slunečních dní přírody na nás pohlédly z plápolajících polen v jeden okamžik a uchvátily naši duši.

Umění zažehnout vlastní oheň bylo skutečným zlomem v životě pravěkého člověka.

Skoro milion let uměl používat oheň pro svou potřebu. Napovídají tomu nálezy střeptů z oblasti dnešní Keni. První ověřený důkaz toho, že lidé disponovali ohněm, je datován 200 - 700 tisíc let před n.l.

Biopaliva, hlavně dřevo (příp.tuk), byla stále využívána člověkem jako zdroj tepla, světla, pro úpravu jídel i výrobků.

Po tisíceletí bylo možné vystačit s obnovitelnými zdroji energie. Některé přírodní kmeny tak hospodaří dodnes. Například v Africe 65 % použité energie pochází ze spalování biomasy.

Pokud byla hustota obyvatel ještě dostatečně nízká, tyto zdroje byly více než 100% obnovitelné a tudíž nevyčerpatelné.

Pastevecké hospodářství se zakládáním požárů pro rozvoj travin i střídání pastvin a sídel byly důležitými činiteli při kultivování krajiny. Dlouho do středověku byl plat za žír a pastvy hlavním příjmem z lesa. Prosvětlené (hlavně listnaté) lesy byly stálým pasením udržované v rozpojeném stavu, klučením a žďářením měněny v pole.

Zemědělská půda se na úkor lesů stále rozšiřovala, takže dle Josefského katastru (1789) byl podíl lesů v Českých a Moravských zemích už jen 23 - 26 %.

V 18. stol. a hlavně na jeho konci se začal projevovat nedostatek dřeva; nové výrobní manufaktury, sklárny a železárny spotřebovávaly příliš mnoho paliva. Proto, od konce 18 stol., sílící energetická krize při zásobování obnovitelnými zdroji (dřevo, dřevěné uhlí,..) si vynutila, (i přes všeobecnou nechut') rostoucí a dnes drtivě převládající těžbu fosilních paliv pro rozvíjející se průmysl.

Dřevo stromů je nejstarším palivem a v mnoha rozvojových zemích zůstává životně důležitým energetickým zdrojem. Fytomasa (dřevo, traviny a zemědělský odpad) je stále čtvrtým největším zdrojem energie na světě a pokrývá okolo 14 % celkové poptávky.

V rozvojových zemích je fytomasa stále používána v 70% jako palivo. Spotřebuje se jí od 300 kg do 3 tun na osobu a rok.

FAO uvádí, že v r. 1980 žilo přes 1,5 miliardy lidí v oblastech s nedostatkem dřeva a dnes počet lidí, kteří je shánějí kdekoliv, stoupl na dvojnásobek. Přitom vaření na obvyklém otevřeném ohništi spotřebovává asi 8x více energie než vaření na uzavřeném topeništi.

Dřevo je i významným vývozním ekonomickým artiklem, takže hlavně v rozvojových zemích, bez ohledu na jeho nedostatek, těžba daleko převyšuje přirozený přírůstek dřeva (nemluvě o důsledcích nadměrné těžby pro přírodní společenstva na lese závislých), takže pusté oblasti se rozšiřují.

Na úbytku lesa se nepodílí jen vývoz dřeva a topení. Např. v 80-tých letech zemědělské odlesňování na Pobřeží Slonoviny zničilo 4x více lesa, než vykácely těžbařské exportní společnosti.

Každoročně se zničí 10 - 25 milionů ha tropických pralesů, každou minutu je ztraceno kolem 290 ha.

Zásadní výhodou biomasy je, že slouží jako akumulátor sluneční energie a lze ji jednoduše a dlouhodobě skladovat. Nevýhodou je nízká účinnost přeměny slunečního záření na energii, méně než 1% slunečního záření, které na tuto plochu za rok dopadne.

Přesto jsou rostliny přirozeným zdrojem energie, využívaný odedávna jak většinou živočichů, tak i člověkem.

Můžeme navázat na 18. století a nahradit energii fosilních paliv obnovitelnými zdroji biomasy?

Mediační Boom. V médiích se inzerují velké plány:

ZVÝŠENÍ PODÍLU OBNOVITELNÝCH ZDROJŮ (OZE) NA SPOTŘEBĚ ENERGIE

Podíl OZE na celkové spotřebě energie všech států EU v roce 1995 činil 5,44 % (biomasa 3,3 %). Pro časový horizont 2010 byl přijat cíl zdvojnásobení podílu OZE na 12 %, celková hrubá spotřeba se má zvýšit o 16 %. Hlavní zvýšení nese biomasa, u níž má dojít k trojnásobnému zvýšení a dosáhnout 74% podílu na všech OZE.

(- LP 09/2002)

V Evropě i Česku se začínají pro spalování užívat zejména tyto formy biomasy:

- Zbytková biomasa z lesnictví: - dřevní odpad vznikající při těžbě dřeva či dřevovýrobě (větvě, pařezy, piliny, štěpky, hobliny, kůra).
- Zbytková biomasa ze zemědělství: - nedřevní fytohmota vznikající jako vedlejší produkt zemědělství (obilná a řepková sláma; organické či rostlinné zbytky ze zpracovatelského průmyslu)
- Energetické plodiny II. generace: - plantážní pěstování palivové fytohmoty (topoly, vrby, konopí, miscanthus, energetický šťovík,....).
- Energetické plodiny I. generace: - zemědělské plodiny (řepka, pšenice, kukuřice,...)

O energetických plodinách I. jsem hovořil v minulém referátu (- výroba bioethanolu a bionafty).

Dřevo a energetické plodiny II. generace:

Výnosy a energie některých surovin:

Hmota	Vlhkost *	Energie	Výnos *		Měr. hmotnosti		Energie *
	[%]	[MJ/kg]	[t/ha/rok]	[kg/m ³ ₁]	[kg/prm] ²⁾	[kg/prms] ³⁾	[GJ/ha/rok]
listnaté dřevo (<i>kmeny</i>)	15	14,61	4,4	678	475	278	64,36
jehlič. dřevo (<i>kmeny</i>)	15	15,58	3,4	486	340	199	53,02
topol (<i>celá fytohmota</i>)	20	12,90	10				129,00
sláma obilovin	10	15,49	4		120		61,96
Miscanthus-orná půda	18	17,80	14		120		249,20
rychlé dřeviny-zem.půda	25-30	12	10				120,00
dřevní štěpka	30	12,18				210	
Hnědé uhlí		12					
LTO		42					

* -ideální hodnoty 1) -plnometr, 2) -prostorový metr, 3) -prostorový metr sypaný

Energetická výtěžnost některých rostlin (*Petríková*)

Druh	Průměrný výnos (t.ha ⁻¹)	Energetický obsah (MJ.kg ⁻¹)	Energetická výtěžnost (GJ.ha ⁻¹)
Konopí	10,52	18,060	190,0
Čirok zrnitý	5,78	17,633	101,9
Křídlatka	20,43	19,444	397,2
Len (sláma)	4,78	18,580	88,7
Řepka ozimá (sláma)	4,74	17,484	82,8
Miscanthus	15,00	17,887	268,3
Obilí (sláma)	4,50	15,200	68,4
Hnědé uhlí		8 - 12	

Tyto rostliny jistě půjdou využít pro výrobu biopaliv, ale pěstovat ve velkém např. křídlatku a podobné agresivní bioagens je podle mne větším ohrožením prostředí, než skladiště nukleárních odpadů!

Zpracování:

Nevýhodou biomasy jako paliva je zvýšený obsah vody, kterou je nutno vysušit jinou dodanou energií.

Biomasa je složitě palivo (dřevo, štěpky, sláma, odpady,...) a podíl částí zplynovaných při spalování je velmi vysoký (u dřeva je 70%, u slámy 80%). Vzniklé plyny mají různé spalovací teploty. Proto se stává, že shoří jen část paliva, zatímco zbytek zůstává v ohništi nebo uniká nespálen; což opět snižuje účinnost a klade vysoké nároky na technologii spalovacích kotlů.

Závažnou nevýhodou je velký poměr objemu a hmotnosti primární biomasy a její forma (stonky, větve, sláma, polena, piliny,...). Pro energetické využití je nutno ji ztuhnit a homogenizovat (pelety, brikety,...). Objemová hmotnost bývá cca 40 až 50 kg/m³ u řezané slámy, 150 kg/m³ u lisované slámy a pilin, 250 kg/m³ u dřevní štěpky a přes 1 000 kg/m³ u briketových paliv.

To přináší nutnost převážet značné objemy primární biomasy na velké vzdálenosti do zpracovatelského závodu (u briketovacích lisů je min. kapacita 2 000 tun paliva za rok), nebo výrobu zpracovatelských mobilních strojů a jejich dopravu, včetně pohonu, k místu pěstování, do polí a lesů. Obě možnosti jsou náročné na stroje, dopravu a spotřebu pohonných hmot.

Dodatková energie:

Dodatková energie potřebná k
produkcí kukuřice v USA
[MJ/rok/ha] (Nátr98): ⇒

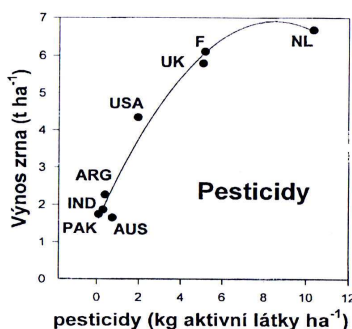
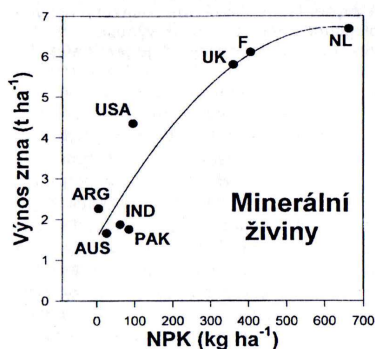
Většina studií, které optimisticky
hodnotí plantážní pěstování
palivové fytohmoty (II. generace),
uvádějí vysoké výnosy; ty jsou
ovšem nutně podmíněny
rozsáhlým obděláváním, hnojením
a údržbou podobně, jako v případě
polí, určených pro výživu lidí.

Položka	1945	1950	1954	1959	1964	1970
Lidská práce	129	101	96	79	62	51
Stroje	1 860	2 583	3 100	3 616	4 339	4 339
Pohonné hmoty	5 614	6 362	7 111	7 485	7 859	8 234
Dusík	608	1 302	2 343	3 558	5 033	9 719
Fosfor	109	157	187	251	283	487
Draslík	54	108	521	624	703	703
Osivo	351	417	195	377	314	651
Závlaha	196	238	279	320	351	351
Insekticidy	0	11	34	80	114	114
Herbicidy	0	6	11	29	43	114
Sušení zrna	103	310	620	1 033	1 240	1 240
Elektrina	331	558	1 033	1 446	2 097	3 203
Doprava	207	310	465	620	723	723
Celkem dodáno	9 562	12 463	15 995	19 518	23 161	29 929
Energie ve výnosu	35 406	39 571	42 695	56 233	70 812	84 350
Energie (výnos/dodáno)	3,70	3,18	2,67	2,88	3,06	2,82

Příčinu vysokých zemědělských

výnosů dnešních vyšlechtěných odrůd lze vidět na následujících grafech.

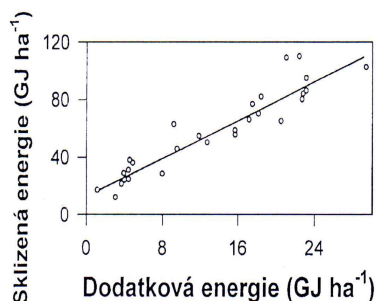
Závislost výnosu plodiny na dodatkové energii hnojiv a pesticidů (Nátr98):

	%
Přijato příslušnou plodinou	40-60
Zabudováno do půdní organické hmoty	20-50
Navázáno na jílovité částice	5-20
Ztraceno denitrifikací a volatilizací	2-30
Odvedeno do spodních vod	2-10

↑ Ztráty chemikálií aplikovaných na pole: - rostlina využije ke svému růstu jen polovinu použitých hnojiv, ostatní jsou ztráty. I zbytek ponechaný v půdě se do příštího vegetačního období vyplaví a nitrifikuje vodní toky.

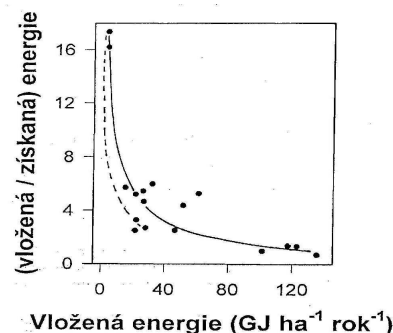
Slepé uličky vývoje dnešního zemědělství.

⇐ Závislost energie sklizených plodin na vložených dodatkových energiích (stroje, doprava, chemikálie,...) (Nátr98)

Závislost účinnosti pěstování na vložených dodatkových energiích (Nátr98) ⇒

Čím většího výnosu chceme dosáhnout, tím horší účinnost procesu dostaneme!

Výsledky:

Zvětšující se a zdražující se náklady dodatkové energie tak pohlcují skoro celý zisk zemědělské produkce. (Nad vodou se zemědělci drží dotacemi). Tím stále stoupající dodatková energie, jako strojní vybavení, dopravní infrastruktura, pohonné hmoty i chemikálie pro pěstování a úpravu, stále více pohlcuje energii fosilního původu! Fosilní energie je však před vyčerpáním. A bez této fosilní energie po jejím vyčerpání???

Tudy tedy cesta nevede! Jak vybrednout ze začarovaného kruhu?

LESY:

Podívejme se na fyto masu, která nevyžaduje příliš velkou dodatkovou energii v pěstování ani chemikáliích. Stromy - LESNÍ DŘEVO. Jaký způsobem by mohly lesy zajistit dostatečnou produkci biopaliv?

Vývoj půd v ČR:

Půda v ČR [ha] x 10 ³	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Zem.půda(orná, louky,..)	4 280	4 269	4 265	4 259	4 254	4 249	4 244
Lesní pozemky	2 637	2 644	2 646	2 647	2 649	2 651	2 653

Roční přírůstek dřeva se udává 7 m³/ha. Podíváme-li se na podmínky pěstování, je vidět, že přírůstek je silně závislý na kvalitě půdy (a klimatických podmínkách).

Průměrný přírůstek dřevní hmoty v ČR

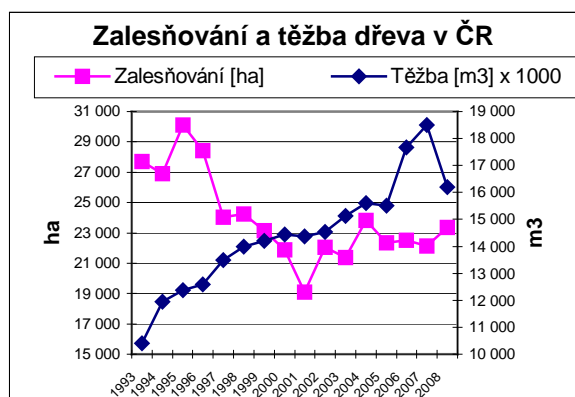
- (nejhorší a nejlepší rel. bonita) [m³/ha/rok]:

bonita	Dub	Habr	Olše	Smrk	celkem
V.	2,8	1,1	3,2	2,2	2,325
I.	11,7	4,7	14,4	7,5	9,575
průměr:	7,25	2,9	8,8	4,85	5,95

Energie z 1 ha celkem (průměr.norm. vlhkost) [GJ/ha]:

bonita	Dub	Habr	Olše	Smrk	celkem
V.	19,87	8,12	15,65	9,85	13,37
I.	8,30	34,69	70,41	33,59	36,75
průměr:	14,09	21,40	43,03	21,72	25,06

Pěstování lesů v ČR (1993-2008) (V r.2007 se na zvýšené těžbě podílely lesní kalamity):

Těžba dřeva v ČR (1998) na 1 obyvatele je celkem 1,35 m³. Průměrná zásoba dřev. hmoty na 1 ha lesních pozemků je asi 250 m³.

Zbytkový obsah vody v normálním suchém palivu je asi 20% hmotnosti. Protože se při spalovacím procesu část energie spotřebuje na vypaření této vody, je nutné počítat s energetickým obsahem 4,3 až 4,5 kWh na 1 kg dřeva. Se zvyšováním obsahu vody se prudce snižuje i účinnost spalování. Jestliže místo několik let skladovaného dřeva použijeme dřevo čerstvé (50 - 60 % vody), výhřevnost se sníží na polovinu.

Druh dřeva	Vlhkost	Lesy pokrývají 33 % území České republiky, což je sice asi o 10% více než v r. 1789, ale větší část porostů je poškozena. V současné době přes 70 % jehličnanů a 34 % listnáčů starších šedesáti let vykazuje více než 25 procentní ztrátu listů či jehličí (MZe et VÚLHM 2004).	Stáří dřeva	Vlhkost	Výhřevnost
smrk, jedle, topol	až 60 %		čerstvě kácené v lese	50 - 60 %	7,1 MJ/kg
modřín, borovice, vrba	až 50 %		přes léto skladované	25 - 35 %	12,2 MJ/kg
dub, buk, líska	až 45 %		několik let skladované	15 - 25 %	14,4 MJ/kg

Problém se v příštích desetiletích pravděpodobně ještě zhorší postupným oteplováním.

Ovšem dle statistik plochy lesů v ČR stoupají. Bude jejich výměra dostatečná, aby jako obnovitelný zdroj energie pokryla naši spotřebu fosilních paliv?

Podívejme se na skladbu využití dřeva v roce 2008: =>

Z celkové hmoty 16,185 mil. m³ dřeva je pouze 12 % užito jako palivo.

Užití dřeva v ČR (2008)	[m ³] x 10 ³
Kulatina (konstr.)	8926
Průmysl.vláknina	5379
Palivové dřevo	1734
Lesní štěpka	146

Spotřeba fosilní energie v ČR 2007 (Český statistický úřad):

Spotřeba fosilní energie ČR 2007	Elektrická energie	Tepelná energie	Tepel.+elektr. energie
Úhrnem [TJ]	163 150	1 075 951	1 239 101

Výsledky:

Jako obnovitelný zdroj může být využit pouze přírůstek fytohmoty (dřevní hmoty) za vegetační období. Energie průměrného přírůstku dřevní hmoty v ČR je dle podmínek a vlhkosti suroviny 25 - 45 GJ/ha/rok. Pokud bychom i celou roční produkci lesního přírůstku spálili jako náhradu fosilních paliv, museli bychom v ideál. případě výměru lesů zvýšit 18x a těžit dřevo z území o rozloze celého Španělska. Při současné skladbě využití dřeva (palivo jen 12%) museli bychom výměru lesů zvýšit skoro 40x (a těžit dřevo z lesa o rozloze Francie a Švédska dohromady). Tudy také cesta nevede!

Můžeme si dovolit pěstovat biopaliva na zemědělské půdě? Můžeme doufat, že bez fosilní energie budeme schopni vypěstovat alespoň dost potravin pro naši výživu ?

	1848	1869	2008	EU dnes	Afrika dnes
Země	[%]	[%]	[%]	[%]	[%]
Čechy	54	28,84	3,3	4,5	40-80
Morava	55	33,52			
Slezsko	53	28,9			
Celkem	54	30			
Rakouské	75	49			

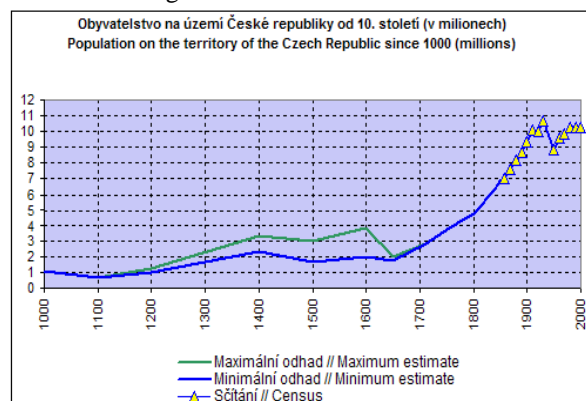
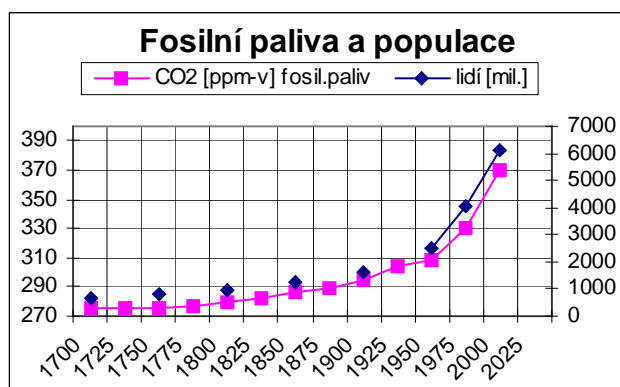
⇐ Lidé pracující v zemědělství

Pracovníky a zvířata nahradila fosilní energie ve strojích. Počet hodin lidské práce potřebné ku zoraní 1 ha pole: ⇒

	[hod]
člověk sám	400
s párem volů	65
se slabým traktorem	25
se silným traktorem	4

Bez fosilní nafty pro stroje, bez umělých hnojiv a herbicidů budou 4x-10x menší výnosy; t.j. bude nutná min. 4x větší rozloha polí k užití lidí i zvířat. Kde vzít potraviny, další území na pole a laciné pracovní síly?

Závislost populace na exploataci fosilní energie:

Závěr:

1. Spalování biomasy lze realizovat jen v malém měřítku a pro výhodné lokální zdroje, t.j. malá hustota obyvatel na velkou plochu pěstované palivové fytohmoty a zeměd. odpadů. Lokální zdroj, lokální spotřeba, žádné neb využitě "odpady". Jinak při pěstování, zpracování biomasy (sklizeň, sušení, přeprava, úprava, ...) a spalování získaného paliva vznikají jak neúnosné náklady, tak značné energetické ztráty.
2. Lokálnímu charakteru odpovídala i historická rolnická hospodářství našich předků (pole+les), která bývala energeticky soběstačná a ještě dodávala do okolí své produkty.
3. Protože hlavně díky těžbě a spotřebě "vypůjčené" fosilní energie došlo k rozvoji techniky a civilizace, vzrostla úživnost zemědělských ploch vkládáním dodatkové energie tak, že 3x - 10x vzrostla produkce potravin a umožnila exponenciální růst populace Země.
4. Pokud se v historii lidstva objevila možnost vyšší účinnosti energie, nebo vyšší výnosnost plodin, neprojevovalo se to úsporou, ale vyšší spotřebou, vyšším počtem a rozmařilým plýtváním konzumentů (Jevonsův paradox).
5. Protože bez fosilní energie se značně sníží dodatková energie, poklesnou výnosy min. 3x-10x. To zhruba odpovídá úživnosti území a počtu obyvatel na území Česka kolem roku 1700-1800.
6. Odhaduji, že počet lidí v zemědělství ČR z dnešních 3,3% se bude muset zvýšit na asi 60% (pracnost pěstění).

7. Jedinou cestu pro dobu bez fosilní energie vidím v dosažení rovnováhy mezi počtem obyvatel a úživností rozlohy dané oblasti; zrovna tak, jako je tomu u všech ostatních živých organismů na této planetě.
8. Domnívám se, že pouze s takovou hustotou obyvatel, minimálně dnešními vědeckými poznatky a současně ekologickým respektem k ostatním živým tvorům této planety by se mohla naplnit definice TRVALE UDRŽITELNÉHO ŽIVOTA.

Prameny:

Naše společná budoucnost. Academia 1991

Kubačák Antonín: Dějiny zemědělství v českých zemích. Díl 1. MZČR 1994

Nátr Lubomír: Fotosyntetická produkce a výživa lidstva. ISV 2002

Nátr Lubomír: Rostliny, lidé a trvale udržitelný život na zemi. Karolinum 1998

Český statistický úřad

Ústav lesnické a dřevařské ekonomiky a politiky LDF MZLU v Brně

Surovinová politika v oblasti obnovitelných zdrojů ... VÚLHM 2003

Zpráva o stavu lesa a lesního hospodářství české republiky v roce 2008 MZ 2008

Internet:

<http://www.eia.doe.gov>; <http://www.energybulletin.cz>; <http://www.dieoff.org>; <http://www.grida.no>;

<http://www.bp.com>; <http://cdiac.ornl.gov>; <http://www.fao.org>; <http://biom.cz>; <http://www.mpo.cz>;

<http://www.czso.cz>; <http://www.rioni.cz>; ... a další.